

UO‘K(UDC, УДК): 81–26

LIRIK DISKURSNING KONSEPTUAL TUZILISHI VA BADIY-ESTETIK INTERPRETATSIYASI²²

Ortiqov Eldor Mardonovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

mustaqil tadqiqotchi

Denov, Surxondaryo

E-mail: eldor.mardonovich@bk.ru

ORCID ID: 000900075046403

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada she'riy nutqning lingvopoetik, kognitiv va madaniy qatlamlari zamonaviy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishi bo'lgan antroposentrik paradigma asosida kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi she'riy matnni inson tafakkuri, til tizimi va ijtimoiy-madaniy kontekstning uzviy birlashuvi natijasida yuzaga keladigan murakkab diskursiv hodisa sifatida talqin qilishdan iborat. Maqolada she'riy nutqning o'ziga xos xususiyatlari faqatgina badiiy tasvir vositalari nuqtayi nazaridan emas, balki subyektning (muallifning) dunyoni kognitiv idrok etishi va uni lirik nutq obyektiga aylantirishi jarayoni sifatida o'rganilgan. Tadqiqot davomida she'riy diskursning shakllanishida lingvistik va ekstralingvistik omillarning o'rni, lirik "men"ning kommunikativ strategiyalari hamda matnning estetik ta'sir kuchi ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada she'riyatda konseptual metofozalarning shakllanishi va ularning milliy-madaniy mentalitet bilan bog'liqligi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. She'riy nutqni inson omili bilan bog'liq holda tahlil qilish bilan birga, matnning lisoniy qurilishi ortida turgan kognitiv tuzilmalarni ochib berishga harakat qilinadi. Tadqiqot natijalari kognitiv tilshunoslik, lingvopoetika va diskurs tahlili yo'nalishidagi nazariy qarashlarni boyitishga xizmat qiladi hamda adabiy matnlarni antroposentrik jihatdan tadqiq etuvchi mutaxassislar uchun muhim manba bo'lib hisoblanadi.

KALIT SO'ZLAR

She'riy nutq, diskursiv makon, lingvopoetika, antroposentrizm, kognitiv paradigma, madaniy sinergetika, lirik qahramon, Homo poeticus.

Received: November 25, 2025

Accepted: December 2, 2025

Available online: February 25, 2026

²² **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Ortiqov E. Lirik diskursning konseptual tuzilishi va badiiy-estetik interpretatsiyasi. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2026. — Vol.3, № 1(9) — B. 320-333.

CONCEPTUAL STRUCTURE AND ARTISTIC-AESTHETIC INTERPRETATION OF LYRIC DISCOURSE

Ortikov Eldor Mardonovich

Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

independent researcher,

Denau, Surkhandarya

E-mail: eldor.mardonovich@bk.ru

ORCID ID:000900075046403

ABSTRACT

This article comprehensively analyzes the linguopoetic, cognitive, and cultural layers of poetic speech based on the anthropocentric paradigm, a priority area in modern linguistics. The research aims to interpret poetic text as a complex discursive phenomenon arising from the organic integration of human thought, language systems, and socio-cultural contexts. The article examines the distinctive features of poetic speech not only from the perspective of artistic devices but also as a process of the subject's (author's) cognitive perception of the world and its transformation into lyrical speech. The study scientifically substantiates the role of linguistic and extralinguistic factors in shaping poetic discourse, the communicative strategies of the lyrical "I," and the aesthetic impact of the text. Furthermore, the article focuses on the formation of conceptual metaphors in poetry and their connection to national-cultural mentality. While analyzing poetic speech in relation to the human factor, it also attempts to uncover the cognitive structures underlying the linguistic construction of the text. The research findings contribute to enriching theoretical perspectives in cognitive linguistics, linguopoetics, and discourse analysis, serving as a valuable resource for specialists studying literary texts from an anthropocentric viewpoint.

KEY WORDS

Poetic speech, discursive space, linguopoetics, anthropocentrism, cognitive paradigm, cultural synergetics, lyrical hero, *Homo poeticus*.

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИРИЧЕСКОГО ДИСКУРСА**Ортиков Элдор Мардонович***Денауский институт предпринимательства и педагогики,
независимый исследователь,**Денов, Сурхандарья**E-mail: eldor.mardonovich@bk.ru**ORCID ID:000900075046403***АННОТАЦИЯ****КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА**

В данной статье лингвопоэтические, когнитивные и культурные пласты поэтической речи комплексно анализируются на основе антропоцентрической парадигмы, являющейся приоритетным направлением современной лингвистики. Цель исследования – интерпретация поэтического текста как сложного дискурсивного явления, возникающего в результате органического единства человеческого мышления, языковой системы и социокультурного контекста. В статье поэтическая речь рассматривается не только с точки зрения использования в ней средств художественной выразительности, но и как процесс когнитивного восприятия мира субъектом (автором) и преобразования его в объект лирического высказывания. В ходе исследования научно обосновываются роль лингвистических и экстралингвистических факторов в формировании поэтического дискурса, коммуникативные стратегии лирического “я,” а также эстетическая сила воздействия текста. Особое внимание в статье уделяется вопросам формирования концептуальных метафор в поэзии и их связи с национальной культурой и менталитетом. Наряду с анализом поэтической речи в связи с человеческим фактором, предпринимается попытка раскрыть когнитивные структуры, стоящие за языковой организацией текста. Результаты исследования способствуют обогащению теоретических воззрений в области когнитивной лингвистики, лингвопоэтики и анализа дискурса, а также являются важным источником для специалистов, изучающих литературные тексты с антропоцентрической точки зрения.

Поэтическая речь,
дискурсивное
пространство,
лингвопоэтика,
антропоцентризм,
когнитивная парадигма,
культурная
синергетика,
лирический герой,
Homo poeticus.

KIRISH

Til va tafakkur o'rtasidagi dialektik munosabat masalasi zamonaviy lingvopoetik tadqiqotlarning markazida turadi. She'riy nutq insonning ichki ruhiy tajribasini, hissiy idrokini va dunyoni talqin qilish usullarini o'zida mujassam etgan murakkab ijtimoiy-madaniy tizimdir. Antropologik paradigma bu jarayonni *“insonning real hayotidan tafakkurga, tafakkurdan tilga, til orqali esa yana hayotga qaytish”* zanjiri sifatida talqin etadi.

Mazkur tadqiqot she'riy matnni nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy, kognitiv va madaniy kontekstda tahlil qilishga qaratilgan. Chunki poetik nutq shoir shaxsiyati, madaniy muhit, til tizimi va o'quvchi ongining o'zaro sintezida shakllanadi. Shu bois maqolada she'riy nutqning diskursiv xususiyatlari, matnning ichki energiyasi va poetik tildagi ma'no yaratuvchi jarayonlar nazariy jihatdan yoritiladi.

ASOSIY QISM

Tadqiqot davomida E.S. Kubryakova, N.D. Arutyunova, Yu.M. Lotman, M.M. Baxtin va A. Vejbitskaya kabi olimlarning matn va diskurs haqidagi qarashlari asos sifatida olingan. Kubryakova matnning kognitiv asosini, uning informativ strukturasini tushuntirib, matnni *“bilimlar shakllanishining lingvistik natijasi”* sifatida izohlaydi. Arutyunova esa *“diskurs hayotga singgan matndir”* degan g'oyani ilgari surib, badiiy matnning dinamik, o'zgaruvchan tabiatiga urg'u beradi.

Lotman va Baxtinning semiotik qarashlari esa poetik nutqni madaniy tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu nazariy asoslar maqolada she'riy matnning assotsiativ-derivatsion mohiyatini, ya'ni ma'no yaratuvchi energiyasini tahlil etishda qo'llanilgan.

Tadqiqot antroposentrik, lingvopoetik, kognitiv va diskursiv–tahliliy yondashuvlarga tayangan.

- **Antroposentrik yondashuv** she'riy nutqni inson tafakkuri, his-tuyg'ulari va madaniy tajribasi mahsuli sifatida tahlil qilish imkonini beradi.
- **Lingvopoetik tahlil** she'riy tilning estetik, majoziy va ifodaviy xususiyatlarini ochib beradi.

- **Kognitiv tahlil** esa, matnning semantik makonini, ma'no hosil bo'lish jarayonlarini, obrazlar va tushunchalar o'rtasidagi mantiqiy aloqalarni aniqlaydi.
- **Diskursiv yondashuv** she'riy matnni ijtimoiy-madaniy jarayonlar kontekstida – muallif, matn va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ tizim sifatida tahlil qilishni ta'minlaydi.

Tahlilning asosiy obyekti – she'riy matnning ichki tuzilishi, semantik qatlamlari, diskursiv fazosi va u orqali ifodalangan “Homo poeticus” – ya'ni she'rga ehtiyoj sezuvchi shaxs fenomenidir.

She'riy nutqni antropologik va lingvopoetik paradigma doirasida tahlil etish, avvalo, inson tafakkurining tildagi ifodasi va madaniy ongda aksini anglashga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, she'riy matn – nafaqat badiiy ifoda vositasigina emas, balki inson ongingning kognitiv tuzilmasini, hissiy idrokini va ijtimoiy tajribasini o'zida mujassam etgan murakkab diskursiv hodisadir.

She'riy nutqning o'ziga xos xususiyati shundaki, u moddiy voqelikni bevosita aks ettirmaydi, balki uni shaxs ongida qayta talqin qiladi, shu orqali yangi semantik dunyo – “mumkin bo'lgan dunyolardan biri”ni yaratadi. Bu jarayonda so'z shunchaki kommunikativ belgi emas, balki ma'no hosil qiluvchi energiya markaziga aylanadi. Shu bois she'riy matnni lingvopoetik tahlil qilish nafaqat uning shakliy jihatlarini, balki semantik, madaniy va kognitiv qatlamlarini ham ochib beradi.

Muhokama jarayonida she'riy matnning diskursiv fazosi alohida e'tibor markazida bo'ldi. U til tizimi, shoir shaxsiyati va o'quvchi idrokining o'zaro sintezida shakllanadigan integrativ maydondir. Bu fazoda matnning ma'nosi nafaqat muallif niyatidan, balki o'quvchi tafakkuridagi interpretativ jarayondan ham oziqlanadi. Demak, she'riy matnning to'liq mazmuni uning ichki va tashqi diskursiv munosabatlari orqali ochiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, she'riy nutq antroposentrik tizim sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni unda inson – shoir ham, o'quvchi ham – markaziy o'rinni egallaydi. “Homo poeticus” tushunchasi shunday antroposentrik mohiyatning ifodasidir. U she'rni yaratish va idrok etish jarayonida insonning ichki ruhiy dunyosi

bilan tashqi madaniy borliq o'rtasidagi uzviy aloqani ko'rsatadi.

Bundan tashqari, she'riy nutq sinergetik tizim sifatida o'zini o'zi tartibga soluvchi, o'zini o'zi yangilovchi jarayonni namoyon etadi. She'riy diskursning energiyasi bir nechta oqimlardan – hissiy, majoziy, kognitiv va madaniy oqimlardan tarkib topadi. Ushbu oqimlarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida she'riy matnning semantik yaxlitligi vujudga keladi. Shuningdek, muhokama davomida she'riy nutqning madaniy-sinergetik tabiati aniqlanib, u poetik tilning o'z-o'zini rivojlantiruvchi, ma'no yaratuvchi va ma'naviy energiya bilan to'yingan tizim ekanligi isbotlandi. Poetik nutq inson tafakkurining estetik shakli bo'lib, u shoir va o'quvchini yagona madaniy fazoda birlashtiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, she'riy diskursni tahlil qilishda uni faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy–madaniy, kognitiv va kommunikativ tizim sifatida o'rganish zarur. Ana shundagina she'riy nutqning haqiqiy mohiyati – inson ongining estetik va madaniy ifodasi sifatidagi qimmatini to'liq ochiladi.

Ma'lum bir antropologik paradigma mafkurasiga asoslangan lingvopoetik tahlilning o'ziga xos obyekti qanday bo'lishidan qat'iy nazar, tadqiqotning kontseptual substrati *“insonning real hayotidan uning tafakkuriga, uning tafakkuridan uning tiliga, tildan tafakkurga, tafakkurdan real hayotga o'tishning dialektik, ziddiyatli tabiati”* (Зусман Б., 2003, 29) g'oyasi bo'lib chiqadi. Voqelikdan uning og'zaki va fikrlash tasviriga o'tish ayniqsa dialektik jihatdan qarama–qarshidir.

To'g'ridan–to'g'ri moddiy voqelikni ifodalovchi kichik lirik matnlar eng mayda detallarida ko'rinadi va kuzatiladi. Ular aniq belgilangan chegaralarga ega: boshlanishi, oxiri va ular o'rtasida joylashgan narsa, shu bilan matnning alohidaligi, urg'usi, rasmiy va semantik o'zini o'zi ta'minlashi, tematik aniqligi va to'liqligi kabi muhim xususiyatlarini namoyish etadi.

E.S. Kubryakovaning ta'kidlashicha, *matnning alohida qismlari – jumlarlar o'rtasidagi, shuningdek, ushbu bo'laklarning qismlari o'rtasidagi barcha bog'lanishlarni tasvirlash qiyin emas.* (Кубрякова Е.С., 2004, 560) Bunday

matnning informativligi aniq, uning kognitiv foni uni yaratishning ma'nosi, uning umumiy tushunchasi va maxsus semantik makon shaklida maxsus lingvistik shaklda amalga oshirilgan yaratilish natijasidir.

Qolaversa, lirik she'rlar rivoyat nuqtayi nazaridan syujetga asoslanmagan, kompozitsion dizaynning ma'lum bir talab qilinadigan qoidalarisiz, fikr, kechinma va his-tuyg'ularga bag'ishlanganligi uchun muallifning "men"ini eng ko'p tashiydigan she'rlar deb hisoblash mumkin. "Diskurs" tushunchasi nafaqat ma'lum bir narsani yaratish akti bilan bog'liq bo'lgan murakkab kommunikativ hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Ekstralingvistik omillarning sezilarli soni – matnni yaratuvchisi bo'lgan ma'ruzachining dunyosi, niyatlari, munosabati va aniq maqsadlari haqidagi bilimdir. Matn nafaqat yozib olingan xabar, balki matndan tashqari va matn ichidagi bog'lanishlar kesishmasida joylashgan murakkab bir butundir. Statik, doimiy obyekt sifatida u kuchli energiya maydoniga – tizim sifatida poetik nutqning tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan diskursiv muhitga kiradi.

"Matn muallifning umumiy niyati bilan iyerarxik tuzilgan kompleksga funksional jihatdan birlashtirilgan kommunikativ elementlarning birligi sifatida ishlaydi". (Яценко И.И., 2001, 568) Poetik nutq alohida konkret kommunikativ hodisani emas, balki individual kommunikativ harakatlarning integrativ majmui sifatida kommunikativ hodisani bildiradi; buning natijasi ko'plab matnlarning kognitiv–pragmatik umumiyligidir.

Aytilgan xususiyatlarning bir hodisada mavjudligi ularni boshqa bir hodisada istisno qiladi, deb aytish mumkin emas. Ta'kidlanganidek, bu tushunchalarning ikkalasi ham quyidagilarga ega: 1) so'zlovchining suhbatdoshga ta'sir qilish niyatining ifodalanganligi; 2) to'liqlik; 3) ulanish; 4) voqelikning in'ikosi, ammo ularning matndagi to'liqlik va rasmiyatchilik g'oyasi va nutqdagi dinamizm bilan uyg'unligi chiziqlilik – nochiziqlilik munosabatlarini yaratadi.

Badiiy matn nutqdan ko'ra murakkabroq tartibdir, "chunki u tartibga solingan aloqani ifodalaydi, shu jumladan, ixchamlangan shaklda nafaqat kommunikativ aktning barcha elementlari hisoblanadi. She'riy (lirik) matn, shuningdek,

umumlashgan shaxssizlik, xarakterli, lirik matnlarni izohlaydi. Umumlashtirish darajasi lirika uchun tasvirlangan aniq vaziyatni emas, balki ruhiy tajribani yetkazish muhimligi bilan bog‘liq. Lirik mavzuning o‘ziga xos lirik qahramonning umumlashgan obraziga olib keluvchi omillar; she’rlar, ichki qarashni chuqurlashtirish. Shoir shaxsiyatidan ajralish; aniq nomlar va belgilardan ularning obyektivlashuvi, “konkretdan yuqori vaziyat” ga o‘tishidir.

Lirik janrning bu umumiyligi lirik she’rning paydo bo‘lishining zaruriy shartigina emas, balki; uni idrok etishning zaruriy sharti, ya’ni lirik asarning faoliyat ko‘rsatishi bilan ham bog‘liqdir: Lirik she’r – ruhiy kashfiyot:. (ruhiy siljish – Silman) (СИЛЬМАН Т.И., 1977, 224), ichki boyitish; ma’naviy tajriba orqali o‘quvchi dunyosiga kirib boradi.

Lirik matn–ma’naviy kashfiyotni shoir tarjimayi holining muayyan tafsilotlari bilan bog‘lab bo‘lmaydi, aks holda she’riy matn shaxsan o‘quvchiga murojaat qilishi kerak bo‘lgani kabi, o‘quvchi uni shaxsan unga tegishli bo‘lgan narsa sifatida qabul qilishi qiyin bo‘ladi. Umuman olganda, she’riy nutq tirik organizmlardan va ularning faoliyatining o‘ziga xos xususiyati bilan ajralib turadigan ijtimoiy–madaniy obyektlar qatoriga kiradi, ya’ni, maqsadli-tanlangan, ma’naviy tartibga solinadigan, erkin (shuning uchun chiziqli bo‘lmagan) – boshqacha qilib aytganda, madaniy–sinergetik va ularning faoliyati rivojlanishga aylanib borishi bilan izohlanadi.

Poetik nutq madaniy hodisa sifatida kommunikativ jarayonlar va lingvistik, ijtimoiy–o‘zaro ta’sir madaniy qoidalar asosida taraqqiy qiladi (Тухтасинов И.М., 2011, 30). Diskursiv jarayonlar individual ongni yaratish va idrok etish prizmasidan o‘tadi, shuning uchun poetik nutqning asosiy fazilatlaridan biri antroposentrizmdir. Shunday qilib, bizning tadqiqot obyekti tizimlarning eng murakkab turi – antropo–ijtimoiy–madaniy (mohiyatiga ko‘ra tarixiy) hisoblanadi. Agar she’riy nutq o‘zining mavjudlik uslubiga ko‘ra antropo–ijtimoiy–madaniy tizimlarga mansub bo‘lsa, tilning maxsus, estetik, vazifasini bajaruvchi birliklarning faoliyat ko‘rsatish xususiyatlariga ko‘ra nutqiy–badiiy tizimlarga mansubdir.

She'riy nutqni tizimli shakllanish sifatida ko'rib, biz har qanday nutqqa xos bo'lgan va keyingi tadqiqotlarimizda tayanadigan asosiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatamiz:

1. She'riy nutq olamni aks ettirmaydi, balki til ongiga kirgan ma'lumotni sindirish va talqin qilish orqali u o'ziga xos ma'no yaratuvchi va dunyo yaratuvchi "qurilma", o'z qoidolari bilan o'z dunyosini yaratadi, "mumkin bo'lgan dunyolardan biri"ning aqliy bo'lagi.
2. She'riy nutq, bir tomondan, kommunikantlarning o'zaro ta'siri natijasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, lingvistik va ijtimoiy-madaniy muhit, shuning uchun u uch diskursiv o'lchovda amalga oshiriladi: nutqiy, pragmatik (kommunikativ) va madaniy.
3. She'riy nutqni ijtimoiy faoliyat sifatida ko'rib chiqish kerak, uning doirasida til shaxsi ichki dunyosining turli tomonlarini o'zida jamlagan kognitiv shakllanishlar yetakchi rol o'ynaydi. Poetik nutq kognitiv hodisadir, ya'ni yuqorida aytib o'tilganidek, bilimlarni uzatish, maxsus turdagi bilimlarning ishlashi, uning shakllanishi jarayonida o'ziga xos lingvistik shakllarni tanlashga ta'sir qiluvchi yangi bilimlarni yaratish bilan bog'liq hodisa. She'riy nutq so'zlashuv faoliyatining ijtimoiy va individual olamlarni tasvirlaydigan shakli emas. U ijtimoiy-madaniy tajribada (atrofimizdagi harakatlar va hodisalar) va individual tajribada (ichimizdagi his-tuyg'ular va fikrlar) ishtirok etadi yoki uni tashkil qiladi.

Shunday qilib, she'riy nutqning murakkab tuzilishini modellashtirish mumkin. Uning nutqini umumlashtirishning turli darajalarida, pragmatik, ijtimoiy va kognitiv xususiyatlar va tadqiqot maqsadiga qarab, u yoki bu modeldan foydalanish mumkin. Umuman olganda, she'riy nutq tizimi matnlar va diskursiv muhit bilan tartibga solinadi. She'riy matn kommunikativ hodisa sifatida she'riy nutqning birligi bo'lib, maxsus diskursiv muhitda – integrativ shakllanishda, real nutq ishlab chiqarish jarayonlari sodir bo'ladigan tizimli substratda mavjud. She'riy muhit maxsus diskursiv makon – mavzudan mahrum bo'lgan xotira sohasi, unda "nomsiz

ovoz mavjud”(Куртин Ж.Ж., 1999,105). Ushbu maxsus makonda paydo bo‘lgan she’riy matnlar she’riy madaniyat obyekti sifatida mavjud bo‘lib, ular o‘ziga tortadi va ularning qiymat–semantik mohiyatini belgilaydi.

Har qanday nutq, *“o‘ziga xos usul yoki maxsus qoidalarga ega; nutq faoliyatini tashkil etish”* she’riy nutqning lisoniy asosidir, she’riy til – milliy tilning maxsus quyi tizimi, *“odatda majoziy til deb ataladigan”* bo‘lib, unda “bo‘sh, o‘lik, o‘zboshimchalik bilan shartli ma’noga ega bo‘lmagan so‘zlar va shakllar yo‘q”(Атаханова Г. III., 2006, 20). She’riy tilni o‘rganishning o‘ziga xos usuli tilshunoslik adabiyotida ko‘p marta tasvirlangan.

She’r tili dunyoning she’riy manzarasini ko‘rsatish shakli bo‘lgan holda bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ular orasida hissiy va ifodalovchi vositalar yetakchilik qiladi. Poetik tilda so‘z nafaqat til belgisi, balki badiiylik belgisi vazifasini ham bajaradi va uning qonuniyatlari bilan turtki bo‘ladi.

She’riy til vositasida yaratilgan she’riyat – tautologik til bo‘lib, o‘z taraqqiyot uslubini shoirga yuklaydi. Demak, she’riy tilning chiziqlilik (ya’ni, she’riy matnga aylanishi) usuli, *“...uning trayektoriyasi aylana shaklida ifodalanishi mumkin, uning markazida bir xil ma’nolarni uzatuvchi ichki shakl joylashgan”* (ВилинбаховаЕ. Л., 2012, 28). Aynan she’riy tilning o‘ziga xosligi ko‘pincha she’riy nutqning o‘ziga xos faktlarini (nutq faktlarini) belgilaydi.

She’riy tilning bu funksiyalari she’riy nutq makonining ma’lum tarkibiy xususiyatlarini, xususan: ma’nolarning yagona tarjimon markazining mavjudligini va o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatini nazarda tutadi. Biroq, she’riy diskursiv muhitning mavjudligi nafaqat uning madaniy xususiyati va o‘ziga xos lingvistik asosi, balki uni yuzaga keltiruvchi omillarning sinergetik o‘zaro ta’siri bilan shartlangan assosiativ-derivatsion mohiyati bilan ham belgilanadi.

Ko‘rib turganimizdek, nutqning ma’no yaratuvchi energiyasi turli semantik energiya oqimlari bilan ta’minlanadi: hissiy-idrok obrazi, birlamchi obrazlarning belgi–ramziy talqini, matndagi o‘zgartirilgan shaklning harakati va nihoyat, ekstralingvistik muhitning ta’siri (vaziyat, kommunikativ–pragmatik va madaniy

kontekstlar). Nomlangan energiya oqimlari o'zlarining birligida nutqning assosiativ–derivatsion mohiyatini ifodalaydi, buning natijasida unda ishlatiladigan lingvistik belgilarga aylanadi.

She'riy matndagi individuallik vao'ziga xoslik shoir – matn ijodkorining til shaxsi sifatidagi tushunchasi va niyati bilan bog'liq. Bu omillar poetik nutqning asosiy qarama–qarshiligini belgilaydi: paydo bo'ladigan poetik ma'nolarning subyektsizligi (butunlik) va qismlarning (matnlarning) subyektiv tabiati. Aqliy faoliyat nutq doirasi bilan chegaralanadi, natijada diskursiv ta'sir paydo bo'ladi.

Arutyunovanning ta'kidlashicha, *“diskurs hayotga singib ketgan matn”*, deb aytishimiz mumkin, o'z navbatida, bu hayotiy nutq yoki bu diskursiv hayot faqat matnning paydo bo'lishining sharti bo'libgina qolmay, balki uning mazmuniy makonida ham o'z aksini topadi, u yanada murakkab umumiy tuzilmalarga kiritadi, bu matnning o'ziga xos, qo'shimcha qismiga ega bo'ladi (Николина Н.А., 2003, 236). Badiiy yaxlitlikning tarkibiy qismi, matn qismiga qaraganda ko'proq dinamikligi bilan ajralib turadi. Badiiy asarning *“ekstramatnli konteksti”* mavjud, ya'ni matndan tashqari, matnning o'zgaruvchanligini belgilaydi.

Matnda makonning bir nechta turlari va uni bo'lishning bir qancha usullari mavjud. *“Birinchidan, matnning o'zi moddiy obyekt sifatida ma'lum ikki o'lchovli makonni tashkil qiladi, bu yerda uni tashkil etuvchi lingvistik birliklar ma'lum bir ketma–ketlikda joylashadi. “Bu ong sohasidagi boshqa makonga mos keladi, bu aslida semantikdir”*. Bunday yondashuv bilan matnning haqiqiy semantik tuzilishi deganda ma'lum bir o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan ruhiy shakllanish, aqliy makon tushuniladi. *“Adabiy matnning aqliy semantik maydoni katta, ochiq va nafaqat aniq, to'g'ridan–to'g'ri ifodalangan ma'nolarni, balki yashirin ma'nolarni ham ifodalashga qodir”* (Шаклеин В.М., 1998, 16).

Yuqoridagi tahlillardan quyidagicha xulosaga kelish mumkin; she'riy matnning diskursiv makonini shunday ko'rib chiqish mumkin:

- 1) kognitiv aspektda – psixik makon, ya'ni lingvistik shaxs ongining elementi sifatida;

- 2) kommunikativ–pragmatik aspektda – she’riy matnning bevosita voqeligi doirasida yopilmagan, balki uni yaratish shartlari, maqsad va vazifalari bilan bog‘liq bo‘lgan makon sifatida;
- 3) lingvomadaniy aspektda – unga o‘xshash she’riy matnlar bilan bog‘langan makon sifatida (tegishli intertekst bilan).

Shunga ko‘ra, diskursiv makonning mavjudligini belgilovchi omillarga birinchi navbatda quyidagilar kiradi:

- a) muayyan aloqa holatining xususiyatlari;
- b) voqea–hodisalar asosida she’riy matn yaratishga qaratilgan ijodiy va idrok etuvchi ong faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari;
- c) she’riy matnning o‘ziga xos diskursiv manbalari.

Demak, she’riy matnning diskursiv fazosi lingvistik shaxs tomonidan tushuniladigan va matnda taqdim etilgan kommunikativ hodisa, u nutq ongi tomonidan she’riy muloqotning assotsiativ–majoziy bo‘lagi sifatida aktuallashtiriladi. She’riy nutqda matnga nisbatan shaxs ikkita gipostazda (shoir va o‘quvchi) namoyon bo‘lib, bir borliqni ifodalaydi, uni biz zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan “Homo poeticus” – she’riy shaxs, ya’ni she’riyat, she’rga ehtiyoj sezuvchi shaxs deb ta’riflaymiz.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, she’riy nutq inson tafakkurining ijtimoiy–madaniy va kognitiv shakli bo‘lib, u ma’no yaratuvchi dinamik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Poetik nutq chiziqli emas, balki sinergetik tabiati bilan ajralib turadi; u turli semantik energiya oqimlari – hissiy, majoziy, madaniy va kommunikativ qatlamlarning o‘zaro uyg‘unligi natijasida yuzaga keladi. She’riy diskurs shoir shaxsiyati va o‘quvchi ongini birlashtiruvchi madaniy maydondir. Shu bois she’riy nutqni tahlil qilishda uni oddiy lingvistik hodisa emas, balki **antroposentrik, kognitiv va madaniy–sinergetik tizim** sifatida baholash zarur. Natijada “Homo poeticus” tushunchasi – ya’ni she’rni idrok etuvchi va yaratishga ehtiyoj sezuvchi inson – poetik diskursning markazida turadi. U she’riy matn orqali

ruhiy, estetik va ma'naviy tajriba olamiga kiradi hamda o'zining dunyoqarashini qayta shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Зусман, В. Концепт в системе гуманитарного знания //Вопр. литературы. – 2003. – №2. – С. 3-29.
2. Кубрякова, Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Яценко И.И. Интертекстуальность художественного текста и проблема его интерпретации // Русский язык на рубеже тысячелетий. Материалы Всерос. конф. 26–27 октября 2000. — СПб: СПб ГУ, 2001.— С. 562-568.
4. Сильман, Т.И. Заметки о лирике – Л.: Сов.писатель, 1977. – 224 с.
5. Тухтасинов И.М. Лингвокультурологические и гендерные особенности сложных слов в художественном тексте (на материале английского и узбекского языков). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент: УзГУМЯ, 2011. – 30 с.;
6. Куртин, Ж.–Ж. Шапка Клементиса (заметки о памяти и забвении в политическом дискурсе) // Квадратура смысла. – М.: Прогресс, 1999. – С. 95-105.
7. Атаханова Г. Ш. Номинации «возраст человека» в когнитивно–прагматическом и лингвокультурологическом аспектах (на материале англ. языка). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2006. – 20 с.;
8. Е. Л. Вилинбахова. Стереотип в лингвистике: объект или инструмент исследования. //Проблемы языка: Сборник научных статей по материалам Первой конференции–школы “Проблемы языка: взгляд молодых ученых”. – М., 2012. 19-28 бб.
9. Николина Н.А. Интертекстуальные связи литературного произведения Филологический анализ текста. — М.: Академия, 2003. — С.223-236.

10. Шаклеин, В.М. Лингвокультурологический фактор в современной системе образования. *Aima mater.* – 1998. – №8. – С. 14-16.

REFERENCES

1. Zusman, V. (2003). *Koncept v sisteme gumanitarnogo znaniya. Voprosy literatury*, (2).
2. Kubryakova, E. S. (2004). *Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniya. Rol yazyka v poznanii mira. Yazyki slavyanskoi kultury.*
3. Yatsenko, I. I. (2001). *Intertekstualnost khudozhestvennogo teksta i problema ego interpretatsii. In Russkii yazyk na rubezhe tysyacheletii: Materialy Vserossiiskoi konferentsii (26–27 oktyabrya 2000 g.) SPbGU.*
4. Silman, T. I. (1977). *Zametki o lirike. Sovetskii pisatel.*
5. Tukhtasinov, I. M. (2011). *Lingvokulturologicheskie i gendernye osobennosti slozhnykh slov v khudozhestvennom tekste (na materiale angliiskogo i uzbekskogo yazykov) (Author's abstract of PhD dissertation). UzGUMYa.*
6. Kurtin, J.–J. (1999). *Shapka Klementisa (zametki o pamyati i zabvenii v politicheskom diskurse). In Kvadratura smysla. Progress.*
7. Atakhanova, G. Sh. (2006). *Nominatsii “vozrast cheloveka” v kognitivno–pragmaticheskom i lingvokulturologicheskom aspektakh (na materiale angliiskogo yazyka) (Author's abstract of PhD dissertation). Tashkent.*
8. Vilinbakhova, E. L. (2012). *Stereotip v lingvistike: obekt ili instrument issledovaniya. In Problemy yazyka: Sbornik nauchnykh statei po materialam Pervoi konferentsii–shkoly “Problemy yazyka: vzglyad molodykh uchenykh”.*
9. Nikolina, N. A. (2003). *Intertekstualnye svyazi literaturnogo proizvedeniya. In Filologicheskii analiz teksta. Akademiya.*
10. Shaklein, V. M. (1998). *Lingvokulturologicheskii faktor v sovremennoi sisteme obrazovaniya. Alma Mater, (8), 14-16.*